

Др АННА ПЛОТНИКОВА

У КРУГУ РИТУАЛА ДРАГАЧЕВСКОГ КРАЈА

Др Анна Плотникова
Институт за славистику и балканистику
Москва

UDK: 398.32 (497.11)

У августу 1997. године дијалектолог Гроздана Комадинић и аутор овог рада су ишле у неколико драгачевских села да прикупе и забележе нове културно-језичке црте из српских народних обичаја и знања.¹ Теренско истраживање неколиких села драгачевског краја се спроводило, према програму, за етнолингвистичко истраживање балканословенског подручја.² Попуњавајући етнолингвистички упитник, имала сам прилику да се уклопим у тај дивни свет старинских народних умотворина и израза који вековима сачињава облик људског живота и оп-

---

1. Користећи прилику, хоћу да изразим мр Гроздани Комадинић велику захвалност за организовање овог научног путовања и постојану помоћ у току разговора са Драгачевцима. Исто тако, срдечно захваљујем њеном супругу Драгославу Комадинићу и сестри Љубици Лалић, учитељици у селу Вича, мајци Даници Мијаловић, као и свим становницима Драгачева, са којима смо имали срећу да разговарамо о народном животу и обичајима.

2. А. А. Плотникова „Материјали для етнолингвистического изучения балканославянско-го ареала“, Москва, 1996.

станка. И већ познати словенски симболи народне културе добијали су сасвим нови смисао, уз конкретни значај појединих ритуала и магијских радњи, који су махом заборављени, а ипак живе у свести људи. Један од таквих вишезначајних симбола народне словенске културе је КРУГ.

Кретање у круг је одлика многих обичаја и ритуала, нарочито везаних за опкољавање, заобилажење неког културног простора: куће, дворишта, домаћинства, села, њиве... Стекла сам утисак да „круг“ као симбол има и посебно значење за драгачевски крај. На то су ме подстакла размишљања током целог путовања: кружно вијање планинских путева, збијени простор драгачевских села, из којих се сваки пут доводе невесте за једно друго село, које је исто тако ту, у овом планинском простору који се налази између планине Јелице, Западне Мораве и Моравице. Кружење животних путева људи у овом одређеном простору, нарочито жена, које су одувек, као што је то добро познато, носиоци народне културе на Балкану, ствара слику недељивости народне културе Драгачева, без обзира на то које село посећујем. Тако, на пример, разговарале смо са казивачима из четири села горњег Драгачева: Вича, Котража, Пшаник и Вучковица, од којих су скоро све биле доведене из околних села: Миросалци, Трешњевица, Доњи Дубац, Лиса...

„Круг“ као симбол, пре свега, спада у апотропејска, заштитна средства магијских радњи; осим тога, он игра важну улогу у словенским ритуалима везаним за напредак, здравље и благостање људи. Први кораци у животном путу појединца почињу са обичајима који су везани за симбол круга. Тако, кад мајка одбија дете од сисе, треба да га последњи пут задоји преко колачића у облику круга (*бушан колачић* треба да се испече за ову прилику): „Е, кад га одбија старински је тако било: омијеси колачић, бушан колачић испече. И омијеси, и сад му да оно кроз колачић да подоји и каже: Јок, више сисе нема, јок. У петак га одбива.“ (Радосава Јанковић, с. Вучковица). Према објашњењу казивача, дојење преко колачића у облику круга се врши „да се одбије од сисе“ дете, „да заборави ону сису лакше“ (Рајка Јовановић, с. Вучковица). Међутим, има и дубљих архаичних корена у тим магијским радњама. Познате су у драгачевском крају празноверице о томе да је „припуштено“ дете (оно којег је мајка поново припустила да сиса) „баксуз“: кад га сретне човек на путу, све ће му наопако кренути (Даница Мијаиловић, с. Пшаник); „урољиво“, јер „послије три дана не ваља да повратиш да ти доји дијете“ (Миломирка Главоњић, с. Вича). У централној и источној Србији такво дете се зове *йоврайњак*. За ову целину ве-

ровања постоје потврде у источнословенским пределима, наиме у архаичном крају Полесје. На српско-полеске паралеле ове врсте су скретали пажњу Никита и Светлана Толстој, познати проучаваоци народних словенских обичаја и њихових назива. Они пишу да полеске празноверице о томе да се за урокљиве сматрају људе којих су мајке у детињству двапут биле одбијале од дојки одговарају бугарским веровањима (*йов-йорено дейше*), српским и словеначким, а у свим овим случајевима се наглашава опасност сусрета са таквим човеком на путу.³ Очигледно је да драгачевски колачић у облику круга игра улогу заштите за мајку и њено дете – да обоје избегну ситуације кад би се дете повратило дојењу и постало урокљивих очију.

Заокружење значајног културног простора – огњишта или ватре – у сврху да дете боље напредује, на пример, да прохода, исто тако је познато у драгачевским селима: „А да прохода, узме се прут од врбе или од љеске. Од врбе, обично. Врба брзо расте. Па се он води око ватре, дијете. Мало се дойти⁴ оно дијете прудићем једним. Оно држи у руци, а један држи онај ко га води. Каже му: „Баци прут, узми прут, баци прут, узми прут.“ Бациш и ти прут, баци дијете прут и иде. У младу недељу то треба радити” (Рајка Јовановић, с. Вучковица). Осим познате словенске формуле (исте врсте што је „пусти врбово, узми дреново” и слично) овде је веома важно да животни прут појединца почиње опкољавањем ватре – једног од извора животне снаге. Сам чин заокружења, пак, има смисао утврђења почетка животног пута, значај креативног начела, као што су и друге јужнословенске ритуалне радње у круг – *вишии*, *окрешиашии* и слично.⁵

Симбол круга је типична одлика магијских радњи у току целе календарске године у Драгачеву. Оне се, прво, изводе за Божић, када се врше ритуали који су значајни за почетак године – да би цела година била добра: „Узме се оно повијесмо од конопље. И оно повијесмо... направи се круг. И сви уиђемо у тај круг, сви кућани, колко има. Уиђемо у то и запали једно оно. У кући то урадимо. Запалим онај круг. Ми смо сви у круг. И кажемо овако:

„У ватри бисмо, не сагоресмо,
у болести бисмо, не боловасмо.“

3. Н. И. и С. М. Толстыс, О задачах этнолингвистического изучения Полесья у Полесский этнолингвистический сборник, Москва, 1983. С. 11.

4. Диал. *доиши* = *дохийши*.

5. А. А. Плотникова, *Слав. *viti в шнокул шурном конџексте у: Концейш дви снн в з ке и кул шуре*, Москва, 1996.

И три-четири пута то кажемо док оно сагори. Послије изађемо" (Милоје Јанковић, с. Котража). Према другим казивачима, исти магијски чин се изводи на дан уочи празника, на Бадњи дан, кад се, исто тако, врше различити ритуали у сврху да се постигне кућни напредак и напредак људи: „На Бадњи дан... од кучине се овако направи круг и уиђу кучани сви у тај круг. И наоколо запалимо те кучине и велимо:

„У ватри бисмо – не погоресмо,
у болести бисмо – не боловасмо" (Рајка Јовановић, с. Вучковица).

Стварање на било који начин круга око људи врши се ради заштите од несрећа: од болести, од невоља, а исто тако од нечисте силе. На пример, познато је цртање круга у источнословенским божићним врачањима када се жели да се позна будућност људи. У северноруским селима омладина излази на раскршће и тамо сви седну леђима један до другог на телећој кожи. Црта се круг, па се пази да не испадне из круга телећи реп да се не би примамиле ђаволетине. Сви ослушкују унаоколо, па по звуцима суде о будућности (с. Тихмањга, Каргополски крај, архивска грађа РГГУ).

За Божић се у Драгачеву изводе ритуали које штите стоку и живину. И ту се прибегава ка магијској моћи кружног простора: онај конопца („канап") којим је била везана слама за Бадњи дан однесу тамо где бораве кокошке и набацују у круг од конопца мрве – да их купе кокошке да не би „луше" односиле пилад и кокошке преко године (Миломирка Главоњић, с. Вича). Слични обичаји – да се живина храни у кругу од конопца – познати су у различитим јужнословенским регионима (Србији, Херцеговини, Босни), а исто тако и у источнословенским полеским селима. На пример, у селу Радчицк (Столински округ) на Божић домаћица је хранила кокошке у обручу од бурета – да се оне боље чувају преко године (Полески архив Института за славистику РАН). Круг се црта око стоке на први дан испаше у северноруским и карпатским селима у сврху да се стока брани од штетног деловања вештица, чињарица и других нечистих сила. У исту сврху код свих словенских народа се врши кружни обилазак торова, штала, стаја са магијским предметима у рукама (са свећом, катанцем, кључем, секиром, јајетом, хлебом, сољу и тако даље).⁶ У Драгачеву имали смо прилику да забележимо како се штити привредни простор за овце уочи Ђурђевдана уз помоћ влачега: „То сам чуо од моје бабе. Узме влачег, онај од кола, и обиђе око штале уочи Ђурђевдана да брани само свој терен. Обиђе, и

6. *Славјанске древности. Етнолингвистически словарь*. Под ред. Н. И. Толстого. Т. и Москва, 1995, С. 470.

кад обиђе она, онај влачег заокружи" (Милоје Јанковић, с. Котража). Дуплирање магијских радњи (стварање двају кругова: круг око штале и савијање „влачега" у круг) има сврху да појача заштитну моћ сакралних чиновна.

Цео низ прича у вези са обиласком куће на Јеремијиндан могли смо да чујемо од казивача из драгачевских села. Као што је познато, на Јеремијиндан се у народу бране куће од змија, гуштера и других гмизаваца: „Узмеш бакарни суд или канту, па обилазиш око куће и тучеш. Каже, то бајаги да не би оне биле... Узме се прије сунца и три пут око куће се обиђе и каже:

„Јеремија у поље,
а гује – у море.
Ђе која остала,
око на трн набила.'"

Три пут тако се каже и обиђе се око куће и туче се те их⁷ нема, бајаги" (Миљана Главоњић, с. Вича). Сличне ритуалне радње су проширене код свих балканских Словена. Веома често поворке дечака обилазе цело село, лупајући у канте и метално посуђе. Сећање на такве поворке се чува и у драгачевским селима: „На Јеремијиндан се лупа у канте. И говори се овако:

„Јеремија у поље,
змије у горе.'"

Докле год чујеш ону канту, дотле змија нема окол" (Милоје Јанковић, с. Котража). Овде има одраза општесловенско веровање у магијску моћ звука, који заокружује и штити одређени културни простор.

Кружно кретање око села је један од основних начина ходања обредних поворки код јужних Словена у току годишњих празника. Тако, код Бугара су кружне ритуалне поворке типичне за многе народне празнике који су везани за критичне ситуације у простору и времену: за Божић, Нову годину, „Кукеровден", Ивановдан, Великдан, Спасовдан.⁸ За драгачевску сеоску пољопривреду, према мишљењу казивача, највећу опасност чини град, те се велики низ магијских и ритуалних радњи предузимао ради заштите њива од града. Тако и спасовдански обичај *крстоноше*, који је више познат код Срба као врста ритуалног измољавања кише, овде се сироводио од града: „Ту се у крстоноше ишло. Ту се обилази, исто због града, цијело село. Иде једна у Пшаник поворка, младићи из тог села, а иде се овамо, у ово друго, и ту се саставља. На

7. Диал. и=их.

8. Българска митологија. Енциклопедичен речник, Софија, 1994. С. 182.

пример, они иду с једне стране, ови иду – с друге и обилазе то, са тим крстоношама. И пјева се." (Милоје Јанковић, с. Котража). Уз ову причу наш казивач је цртао на столу један круг, показујући како се састављају на крају ове поворке младића који врше обилазак једног већег сеоског простора у сврху да не удари тамо град.

Треба, такође, рећи да опкољавање, обилажење око њиве, куће или привредних зграда може да спада у магијске радње којима се служе *чињарице*, (*чинилице*, *врачарице*) да би придобиле туђе добро (млеко, сир, кајмак): „Јаше на вратилу –

Идем око тора,
имам ноге сврачије,
музем овце свачије.’

Уочи Ђурђевдана, о поноћи, са вратилом се иде око тора и то говори. И онда уиђе, те музе овце" (Миломирка Главоњић, с. Вича). Слична народна веровања о вештици која гола јаше на вратилу око тора да би отела овцама млеко су проширена у другим српским крајевима: у околини Ужица, Алексинца и другим местима. Према неким веровањима вештица опасује тор црвеним концима, које затим закопава у земљу и отима на овај начин млеко код суседских оваца.⁹ Код других словенских народа бележе се нешто другачији магијски начини да се отме млеко, али код Украјинаца је познато да се ту користе конач, копонач или појас, што, иначе, има потврда и у Драгачеву: „Постави, има појас што се тке. Онда она га постави тако и види краву тамо на километре. Потури кофу и млијеко само иде преко тог појаса. Крава стоји и никуд не мрда. И онда одузме јој млијеко, и нема она млијека, и нема она млијека..." (Милоје Јанковић, с. Котража). Зближавање свраке и вештице – што има одраза у вербалној формули из Драгачева – познато је код других словенских народа. Према веровањима источних Словена, Пољака и Лужичана, вештица може да се претвори у свраку, која долази код комшија да отима кравама млеко. У Полесју домаћин сакасти свраку да би препознао која је од комшинки вештица.¹⁰

Као што се види, архаичне представе у словенској култури живе и данас, оне могу да се прте током савременог истраживања једног српског краја чији је народ задржао духовно богатство проистекло из општих културних извора словенских народа.

9. *Славянские древности. Иллюстрированный словарь*. Под ред. Н. И. Толстого. Т. И. Москва, 1995. С. 367.

10. А. В. Гуря *Символика и воин х в славянской народной традиции*, Москва, 1997. С. 556-557.

LE CERCLE DANS LES RITES DE LA RÉGION DE DRAGAČEVO

En août 1997 j'ai passé une dizaine de jours dans les villages du Dragačevo en enregistrant les coutumes populaires et leur symbolique en vue de les comparer aux symboles des autres cultures slaves. Les symboles bien connus dans la culture populaire slave ont pris ici un sens tout à fait neuf, s'ajoutant à l'importance concrète de certains rites et actions magiques, pour la plupart oubliés et néanmoins présents dans la conscience de certaines personnes. Un de ces symboles polysémiques de la culture populaire slave est constitué par le cercle.

Le mouvement en rond caractérise maints rites et coutumes, surtout ceux qui consistent à encercler, à contourner un espace, qu'il s'agisse de bâtiments, de cours, de villages ou d'individus isolés. J'ai l'impression que le cercle en tant que symbole a une signification particulière dans la région de Dragačevo.

Le cercle, en tant que symbole, fait partie, avant tout, des moyens de la magie apotropaïque, utilisés en vue de la protection et a un rôle important dans les rituels slaves destinés à assurer la prospérité, la santé et le bien-être des hommes. Les premiers pas dans la vie d'un individu commencent par des coutumes qui sont fondés sur la symbolique du cercle; il en est de même pour la fin de la vie. Le cercle est présent dans toutes les coutumes pratiquées dans la région de Dragačevo: à l'occasion de la naissance, du mariage, de Noël, ainsi que dans les processions annuelles autour du village, dans les coutumes pratiquées à la veille de la saint Georges etc.

Les représentations archaïques propres à la culture slave subsistent et nous avons pu les examiner au cours des recherches par des méthodes modernes dans la région de Dragačevo, dont la population a gardé la richesse spirituelle qui tire son origine des sources culturelles communes à tous les peuples slaves.

Anna PLOTNIKOVA